

jeg uvida, bilo od koristi da posegnu i za pojednako kvalitetnom i sistematičnom knjigom *Istorijska nauka u XX veku* koja se detaljnije bavi razvojem društvenoistorijskih paradigmi u zapadnoevropskim historiografijama u drugoj polovini 20. veka.

Ono što latentno provejava kroz celokupno Igersovo delo jeste vera u ideju progressa. Duboko ubeden u interpretativno obogaćivanje istorijske nauke kroz neprestani interdisciplinarni, transnacionalni, transkontinentalni, međurasni i međugeneracijski dijalog, Igers je optimista u veri da racionalizacija (i sa njom neizostavna modernizacija) i pored svih opasnosti omogućava uspostavljanje humanijih društvenih odnosa. Podsetimo, kao kosmopolita Igers veruje u načelnu jednakost ljudi i neotuđivost ljudskih prava. I pored svih specifičnosti autorovih pogleda, ovo delo je nesumnjivo korisno našoj historiografiji, budući da osvešćuje potisnuta verovanja poput onih o progressu, kraju istorije, svrsi vremena i uopšte o istorijskoj dimenziji ljudskog postojanja. Bez kontinuirane samorefleksije istorijska nauka svela bi se na puko antikvarstvo i manično sakupljanje činjenica bez razumevanja smisla, vrednosti i značenja kojima ljudi osmišljavaju svoju prolaznu egzistenciju.

Petar S. Ćurčić

Stefan Berger and Eric Storm (eds.), *WRITING THE HISTORY OF NATIONALISM*, London, Bloomsbury Academic, 2019, 274.

Suprotno očekivanjima pojedinih uticajnih mislilaca koji su, poput Jirgena Habermasa, najavljivali nastupanje „postnacionalne konstelacije“, na kraju 20. i početku 21. veka iznova se pokazala žilavost nacionalizma. Posebno su raspad Sovjetskog Saveza, ratovi za „jugoslovensko nasleđe“ i snaženje nacionalističkih pokreta širom Evrope podstakli snažno interesovanje društvenih nauka za fenomen nacije i nacionalizma te se tokom 1990-ih godina konstituisala i nova akademska disciplina posvećena ovoj temi – studije nacionalizma (nationalism studies). U pomenutom kontekstu, na prelazu stoleća na srpski jezik prevedena su gotovo sva najvažnija dela posvećena fenomenu nacionalizma – od Elija Kedurija, preko Benedikta Andersona, Ernesta Gelnera do Erika Hobsbauma, Terensa Rejnžera i Antonija Smita. Ipak, uprkos relativno snažnoj recepciji teorijske literature o nacionalizmu, na srpskom jeziku i dalje nedostaje delo

koje bi pokazalo kako su različiti teorijsko-metodološki pristupi nacionalizmu uticali na savremenu historiografiju.

Upravo ovoj temi posvećena je nedavno objavljena kolektivna monografija pod uredništvom Štefana Bergera, profesora socijalne istorije na univerzitetu u Bohumu i jednog od najuglednijih stručnjaka za istoriju historiografije, i Erika Storma, profesora kulturne istorije na univerzitetu u Lajdenu. Okupivši neka od vodećih imena savremene historiografije, urednici su se rukovodili namerom da unutar korica jedne knjige pokažu kako su tokom poslednje četiri decenije različiti teorijski pristupi uticali na historiografiju i njen pristup istraživanju nacionalizma. U osnovi, ogleđi sadržani u zborniku predstavljaju svojevrstu rekapitulaciju različitih teorijsko-metodoloških pristupa istraživanju nacionalizma i pružaju uvid u aktuelno stanje istraživanja, njihove najvažnije rezultate ali i ograničenja. Nakon uvoda (1–18) u kome su urednici naznačili ciljeve i namenu monografije, sledi ukupno 11 ogleđa. Prvi, pod nazivom „Nacionalne istorije i promocija nacionalizma u historiografiji – zamke ’metodološkog nacionalizma‘“ (19–40), napisao je Štefan Berger i on predstavlja jednu vrstu uvoda u temu. Sledeći komparativni i globalnoistorijski pristup, Berger je analizirao uticaj nacionalizma na pisanje istorije od kraja 18. do sredine 20. veka istakavši naročitu ulogu istoričara u izgradnji nacija. Označivši međuratno razdoblje kao vrhunac historiografskog nacionalizma, on je pokazao da je nacionalizam zadržao svoj uticaj na pisanje istorije i nakon Drugog svetskog rata da bi tek od kraja 1960-ih godina (bar kada je reč o zapadnoevropskim historiografijama) on postepeno bio prevladan. Preostalih deset ogleđa posvećeni su, pak, najznačajnijim teorijskim pristupima istraživanju nacionalizma.

Bard češke historiografije i jedan od najuticajnijih živih istraživača nacionalizma, Miroslav Hroh (Miroslav Hroch) autor je ogleđa pod nazivom „Marksizam i istorija nacionalizma“ (41–59). Prikazavši teorijske poglede na „nacionalno pitanje“ koje su, sa revolucionarnom „ambicijom menjanja sveta“, razvili Marks, Engels i njihovi „nastavljači“ (Karl Kaucki, Roza Luksemburg, Oto Bauer, Lenjin i Staljin), Hroh je, zatim, istakao najvažnije doprinose razumevanju nacionalizma koji su, nakon Drugog svetskog rata, nastali u okrilju tzv. zapadnog marksizma. Analizirajući stanovišta koja su zastupali neki od njegovih vodećih predstavnika (Karl Dojč, Erik Hobsbaum, Benedikt Anderson), kao i on sam u svojim rado-

vima, Hroh je zaključio da im je svima zajedničko razumevanje nacionalizma kao izrazito modernog fenomena čija je pojava suštinski povezana sa nastankom kapitalizma. Upravo ovo „modernističko“ stanovište predmet je razmatranja Džona Brejia (John Breuilly), uglednog profesora Londonske škole ekonomije. U prilogu pod nazivom „Modernizam i pisanje istorije nacionalizma“ (61–82), Breji kao distinktivne odlike „modernističkog“ pristupa nacionalizmu ističe, pre svega, njegovu modernost (što, u zavisnosti od pristupa, znači da nacionalizam nije postojao pre 17. veka). Budući da su 1983. objavljena „kanonska dela“ modernističkog pristupa nacionalizmu, čiji su autori Ernest Gelner, Benedikt Anderson te Erik Hobsbaum i Terens Rejndžer, ova godina predstavljala je *annus mirabilis* za studije nacionalizma. Deleći uverenje da je nacionalizam po svojoj suštini moderan fenomen, pomenuti autori se razlikuju po tome što presudnu ulogu u njegovom nastanku pripisuju različitim činiocima – kapitalizmu i industrijalizaciji (Gelner), pojavi masovne štampe, procesu sekularizacije i nastanku „javne sfere“ (Anderson), odnosno novom obliku „izmišljenih“ tradicija (Hobsbaum). Pri tome, Breji naročito ističe značaj dveju knjiga nastalih na temelju „modernističke“ paradigme – knjige Južđina Vebera (Eugen Weber) o nacionalizaciji francuskih seljačkih masa tokom Treće francuske republike (*Peasants into Frenchmen*, 1976), te knjige Miroslava Hroha u kojoj je, iz komparativne socijalno-istorijske perspektive, prikazao nastanak „malih“ evropskih nacija koje su prolazile kroz tri faze svoga konstituisanja (*Social Preconditions of National Revival in Europe*, 1985). O alternativama „modernističkom“ pristupu raspravlja u svome prilogu (83–103) Avijel Rošvald (Aviel Roshwald), profesor univerziteta Džordžtaun u Vašingtonu. Reč je o stanovištu poznatom pod različitim imenima (perenijalizam, esencijalizam, primordijalizam) a koje smešta nastanak nacija u daleku prošlost pretpostavljajući da njihove osobene odlike ostaju najvećim delom nepromenjene tokom vremena. U tom smislu, Rošvald je naročitu pažnju posvetio etno-simboličkoj teoriji nacionalizma koju zastupa Entoni D. Smit naglašavajući elemente kontinuiteta između savremenih nacija i duge istorije etničkih zajednica (etnija) koje su im prethodile. Budući da nacije ne nastaju „iz vazduha“, Rošvald pokazuje da su one mnogo starije nego što to tvrde pobornici modernističkog stanovišta odakle sledi i zaključak da nacionalizam nije isključivo moderna pojava.

„Kognitivne i psihoanalitičke pristupe“ istraživanju nacionalizma (105–129) predstavio je kanadski profesor Stiven Mok (Steven J. Mock). Imajući u vidu činjenicu da su emocionalni i, uopšte, psihološki aspekti nacionalizma većinom ostajali po strani od glavnog toka istraživanja, Mok je ukazao na najvažnije doprinose psihoanalitičkog pristupa – od Frojda, preko Adorna sve do savremenih autora poput Ernesta Bekera (Ernest Beker), Slavojka Žižeka i Julije Kristeve. Ipak, autor sa pravom ističe da je uticaj psihoanalitičkih teorija na istoriografska istraživanja nacije i nacionalizma i dalje izuzetno ograničen. Konstruktivističkom pristupu koji je najvećim delom obeležio studije nacionalizma od 1960-ih godina (131–154), posvećen je ogled Kristijana Vikea (Christian Wicke), profesora univerziteta u Utrehtu. Od značaja je njegovo zapažanje da, iako se socijalno-konstruktivistički pristup nacionalizmu velikim delom podudara sa modernističkim pristupom, to ipak ne znači da su svi konstruktivisti ujedno i modernisti. Naime, Vike upućuje i na radove autora koji su analizirali konstrukciju nacija u predmodernim razdobljima. Nasuprot tome, Gabrijela Elgenijus (Gabriella Elgenius), profesorka sociologije na Oksfordu, prikazala je „dekonstruisanje nacionalizma“ koje je nastupilo pod uticajem tzv. kulturnološkog preokreta. Na tragu Fukoovih i Deridinih koncepata o međusobnoj uslovljenosti moći i znanja, dekonstruktivistički pristup naglašava retoričke, pripovedačke i simboličke aspekte nacionalizma i velikih nacionalnih pripovedi ističući njihovu ulogu u legitimaciji dominantnih struktura moći i istovremenoj marginalizaciji eksploatisanih društvenih grupa koje su, po pravilu, nevidljive u vladajućim nacionalnim diskursima. Ukazavši na značajne teorijske doprinose koje su ovoj temi pružili Homi Baba (Homi Bhabha) i Krejg Kalhun (Craig Calhoun), Elgenijusova zaključuje da je poststrukturalistički pristup umnogome osporio pretpostavku o „navodnom jedinstvu i homogenosti nacija i kultura“ (165). Razvijajući ove ideje, britanski profesor Sandžaj Set (Sanjay Seth) analizirao je nove perspektive koje je, podstaknuta radovima Edvarda Saida (Edward Said), istraživanju nacionalizma pružila tzv. postkolonijalna misao (171–190). Naime, Saidova osnovna teza je da je Zapad svoju hegemoniju ostvarivao ne samo posredstvom političke i vojne moći te ekonomske eksploatacije već i da je u tu svrhu služio i specifičan zapadni način mišljenja, uključujući, pre svega, zapadnu nauku i njenu pojmovnu

aparaturu. Prihvativši nacionalizam, mnogi oslobodilački i antikolonijalni pokreti u 20. veku prihvatili su, istovremeno, i zapadnjačke koncepte poput nacije, progressa i modernizacije. Odatle jedno od istaknutih obeležja istraživanja nacionalizma iz postkolonijalne perspektive predstavlja naglašavanje, pre svega, znanja tj. diskursa i praksi. Pri tome, nesumnjivo najvažnija baština postkolonijalne misli jeste odbacivanje jednog, linearnog i za sva društva obavezujućeg „puta u modernost“ u korist tzv. „višestrukih modernosti“, kao i insistiranje na „različitosti“ vanevropskog sveta uključujući i nacionalizme koji su se tamo razvili.

Poslednja tri ogleđa posvećena su trima „preokretima“ u teorijskom mišljenju i istoriografiji – rodnom, prostornom i globalnom „preokretu“. Polazeći od doprinosa koji su u svojim radovima dali Karen Hageman (Karen Hagemann) i Džordž L. Mos (Georg L. Mosse), Elizabet Vlosak (Elisabeth Vlossak) analizirala je u svom prilogu uticaj rodni studija na istoriju nacionalizma (191–214). U osnovi takođe konstruktivistički budući da rod i naciju posmatra kao socijalne konstrukte, pristup rodne istorije (gender history) ukazao je na četiri karakteristična polja na kome dolazi do izražaja intrinzična povezanost roda i nacije („žena kao majka nacije“): građanstvo, simboli, seksualnost i militarizam. Pri tome, Vlosakova zaključuje da nacionalizam ima izuzetno snažan uticaj na definisanje rodni uloga ali i da rod vrši povratni uticaj na uobličavanje i prikazivanje nacije. Posledice tzv. „prostornog preokreta“ (spatial turn) analizirao je Erik Storm (215–237), istakavši njegovu ulogu u istraživanju načina na koji se konstruišu i reprodukuju nacionalni prostori. Prihvaćen u istoriografiji, ovaj koncept podstakao je istraživanja veza između različitih prostornih okvira kao i međusobnog odnosa lokalnih, regionalnih i nacionalnih identiteta. Konačno, u zaključnom, dvanaestom poglavlju, nemački istoričar Matijas Midel (Matthias Middell), analizirao je tzv. „globalni preokret“ i njegov značaj za istraživanje nacionalizma. Kao najznačajniji doprinos novih pristupa svetske i globalne istorije Midel izdvaja razumevanje nacionalizma kao globalnog fenomena koji se ne može posmatrati nezavisno od globalnih veza i tokova.

Naposletku, kao što to pokazuju ogleđi zastupljeni u ovoj knjizi, nacionalizam je složena pojava kojoj se može pristupiti iz različitih, međusobno komplementarnih, perspektiva. Ova činjenica naročito dobija na značaju imajući u

vidu da pojedinim modernističkim tumačenjima nedostaje ubedljiva empirijska podloga te se čini sasvim opravdana Brejjeva skepsa u pogledu toga da li će eventualno prerađena modernistička paradigma, moći u budućnosti da ospori „obnovu stvaranja nacionalnih mitova“. Stoga, nacionalizam i dalje predstavlja izuzetno relevantan i izazovan istraživački problem. Budući da ogleđe zastupljene u knjizi koju smo nastojali da prikazujemo odlikuju odlično poznavanje materije, interdisciplinarnost, vanredno bogatstvo sadržaja, analitičnost i jezgrovitost, smatramo da bi njeno prevođenje na srpski jezik bilo od nesumnjive koristi ne samo za studente društvenih nauka već i za dobre poznavaoce ove tematike kao podsticajno polazište za nova istraživanja.

Mihael Antolović

Philipp Müller, GESCHICHTE MACHEN. HISTORISCHES FORSCHEN UND DIE POLITIK DER ARCHIVE, Göttingen, Wallstein, 2019, 517.

Nemački istoričar srednje generacije Filip Miler (Phillip Müller, 1974) formirao se intelektualno u tradicijama nemačke i britanske socijalne istorije. Nakon doktorskih studija u Firenci i nastavničkog rada na *University College*-u u Londonu, Miler tokom poslednje decenije predaje Modernu nemačku istoriju na Univerzitetu Georg Avgust u Getingenu. Osim društvene istorije Nemačkog rajha (1871–1918), težište njegovih istraživanja jeste uloga arhiva u proizvodnji i deseminaciji istorijskih znanja u 19. veku. Upravo ovoj temi posvećen je i Milerov habilitacioni rad koji je objavljen 2019. u vidu obimne monografije pod nazivom *Stvarati istoriju. Istorijsko istraživanje i politika arhiva*, u izdanju ugledne izdavačke kuće Valštajn iz Getingena.

Miler je istraživanju teme pristupio sledeći pretpostavku da su nemački arhivi tokom 19. veka doživeli temeljan preobražaj u sklopu „procesa političke i društvene komunikacije“. Drugim rečima, od ustanova čija je namena bila prvenstveno da pruže poverljive podatke neophodne za vođenje državne politike oni su na kraju ovog perioda postali ustanove koje su, velikim delom, bile u funkciji istorijskog istraživanja. Stoga je osnovna Milerova teza da je ranonovovekovna „kultura arhiva“ bila obeležena zadatkom čuvanja državnih tajni (*arcana imperii*) što je presudno uticalo na fizionomiju arhiva